

Роман Тимченко,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України
Roman Tymchenko,
Candidate of Historical Sciences, researcher,
Institute of History of Ukraine,
roma_timchenko@ukr.net

**Продовольча політика гетьманату
П. Скоропадського
у сучасній українській історіографії
Hetman Skoropadsky food policy
in modern Ukrainian historiography**

У статті вперше проаналізовано стан дослідження продовольчої політики гетьманату П. Скоропадського в сучасній українській історіографії, визначено головні риси напрацювань істориків та з'ясовано перспективи подальшої розробки даної теми.

Ключові слова: історіографія, Павло Скоропадський, гетьманат, продовольча політика

Hetman Skoropadsky food policies in modern Ukrainian historiography have been analyzed in the article, the main features of practices of historians have been defined and the further developments of the topic have been found.

Keywords: historiography, Pavel Skoropadsky, Hetmanate, food policy

Серед наукових праць з історії Української Держави 1918 р. найчисельнішу тематичну групу складають дослідження проблем економічної політики. Це цілком закономірно, адже такі

питання, як земельне і продовольче, були ключовими у всьому перебігу Української революції 1917-1921 рр., і гетьманат Павла Скоропадського не став виключенням. Нездатність Центральної Ради розв'язати земельне питання й виконати договірні продовольчо-сировинні зобов'язання перед державами Четверного союзу стали причиною повалення УНР. Саме остання обставина обумовила першочергову увагу особисто П. Скоропадського і уряду до продовольчого питання, висуваючи його на одне з чільних місць внутрішньої політики гетьманату.

Сучасна вітчизняна історіографія приділила значну увагу проблемі вироблення та реалізації продовольчої політики Української Держави. Серед тематичних розробок можна виділити кілька груп. Перша – спеціальні дослідження продовольчої справи гетьманату, представлені дисертаційними, монографічними працями або їх підрозділами, окремими статтями. Друга – роботи присвячені вивченню внутрішньої, економічної, земельної політики гетьманату, діяльності німецької та австро-угорської військової адміністрації, здійсненню експортно-імпорتنих операцій, у яких знайшли відображення окремі аспекти теми. І третя група – узагальнюючі праці з історії України, Української революції, гетьманату П.Скоропадського, де визначені роль і місце продовольчої справи в господарському комплексі держави, її вплив на внутрішньополітичне становище та відносини з Німеччиною і Австро-Угорщиною.

Враховуючи викладене, дана стаття ставить за мету проаналізувати стан дослідження продовольчої політики гетьманату П. Скоропадського в сучасній українській історіографії, прослідкувати еволюцію поглядів істориків, з'ясувати перспективи подальшої розробки даної теми.

Насамперед зазначимо, що жодної спеціальної історіографічної праці, присвяченої означеній проблемі досі не створено. Лише окремі історіографічні сюжети подані в дисертації Ю.Булгакова «Життя та діяльність Павла Скоропадського: укра-

їнська історіографія 1991—2011 рр.»¹. Природно, що така широка постановка проблеми, не дозволила автору охопити весь спектр тематичних напрацювань. Він обмежився аналізом лише кількох дисертацій та статей, які в основному стосуються аграрної політики гетьманату, земельної реформи, а продовольче питання згадується лише дотично. До того ж автор користувався не повними текстами дисертацій, а авторефератами, що значно звужує їх характеристику.

Серед спеціальних досліджень проблем продовольчої політики гетьманату П. Скоропадського слід виділити дисертацію Є. Рафаловського «Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського», монографії Р. Пирога «Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси» та «Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір», у яких є розділи, присвячені продовольчій політиці та діяльності Мінпроду, монографію П. Притуляка «Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918 рр.)», яка є найгрунтовнішою спробою аналізу виконання українською стороною експортних зобов'язань, а також статтю В. Лозового «Продовольче становище в Україні в період гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік)», яка містить важливі спостереження щодо рефлексій селянства на продовольчу політику гетьманського уряду².

¹ Булгаков Ю. Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991—2011 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. — К., 2011. — 231 с.

² Рафаловський Є. Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. - К., 2007. - 195 арк.; Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011. — 336 с.; Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. - К., 2016. - 518 с.; Притуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918 рр.). - К., 2004. - 216 с.; Лозовий В. Продовольче становище в Україні в період гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік) // Студії з історії Української революції 1917-1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Збірник наукових праць. - К., 2011. - С.184-196.

Є. Рафаловському вдалося простежити процес утворення нових державних продовольчих органів, їхню роль у стабілізації внутрішнього ринку й забезпечення поставок продовольства на експорт, а також визначити чинники, які негативно впливали на проведення продовольчої політики. Автор відзначає важливість вирішення продовольчого питання для Української Держави. Як доказ, наводить обсяг кредитування Мінпроду на суму 1 мільярд 252 мільйони крб, що мало поліпшити продовольче становище країни³.

Цілком слушно автор наголошує, що важливим завданням нової держави була діяльність Державного хлібного бюро та його філій на місцях, які мали забезпечити виконання продовольчих поставок до країн Четвертого союзу, а також наситити внутрішній ринок хлібом за монопольними цінами. З цією метою 25 травня 1918 р. П. Скоропадський підписав два закони про виділення коштів на заготівлю хліба для внутрішніх та експортних потреб. При цьому асигнування на зовнішні потреби в чотири рази переважали внутрішні. Це зайвий раз підкреслює пріоритети гетьманату в продовольчій сфері – налагодження виконання зобов'язань перед Центральними державами, від яких залежала доля керівництва гетьманату⁴.

Дослідник відзначає, німці були не проти мати свою людину в міністерстві продовольства аби стимулювати процес забезпечення кайзерівської імперії продуктами харчування та сировиною. Тому з початку його функціонування, тимчасово обов'язки глави Мінпроду виконував заступник міністра М. Гаврилов, який мав підтримку німців⁵. Така версія нам видається дещо надуманою. Насправді М. Гаврилов став в.о. міністра продовольчих справ УНР тільки після відставки Д. Коліуха 19 квітня 1918 р. і був перепризначений П. Скоропадським на посаді заступника міністра на початку травня. А

³ Рафаловський Є. Вказ праця. – Арк.48.

⁴ Там само. – Арк.52.

⁵ Там само. – Арк.48.

Ю. Соколовський дістав згоду начальника штабу Оберкомандо генерала В. Гренера на призначення міністром вже на другий день після перевороту – 30 квітня⁶.

Автор також досліджує рівень забезпечення хлібом внутрішнього ринку. На основі проведеного аналізу архівних джерел він відзначає, що поставки до Німеччини залишали великі міста без хліба, а в багатьох з них біля пунктів продажу відбувалися бійки і навіть вбивства⁷. Навіть у найзабезпеченішому місті Києві не випікали мінімуму хліба і працювало в 10 разів менше магазинів, біля яких стояли великі черги. Та задіявши приватні пекарні, у червні в основному вдалося подолати дефіцит хлібопродуктів. А от населення північних районів Волині й Чернігівщині відчувало істотні продовольчі труднощі.

Є. Рафаловський цілком слушно вважає, що негативний вплив на хлібозаготівлю мала спекуляція та втручання у внутрішні справи німецької та австро-угорської військових адміністрацій, представники яких скуповували у населення продовольство за більш високими цінами. У заготівлі худоби справи виглядали не набагато краще. Її катастрофічно не вистачало, а політика Мінпроду, що дозволила закуповувати худобу на базарах і ярмарках, сприяла тільки росту цін і поглибленню спекуляції⁸.

На відміну від інших дослідників, Є. Рафаловський відмічає і розквіт зовнішньої спекуляції поряд з внутрішньою. Так звані мішечники скуповували хліб та цукор і переправляли його до Росії і Австро-Угорщини⁹. Боротьба уряду з цим явищем була малоефективною. Автор наголошує, що утворення митниць дало помітний ефект на кордоні з Росією, однак Австро-Угорщина сама заохочувала тіньовий експорт у бік Відня¹⁰. На нашу думку, це й не дивно, бо Габсбурзька імперія негативно розцінюва-

⁶ Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / Ред. И. Минц, Е. Городецкий. – М., 1942. – С.77.

⁷ Рафаловський Є. Вказ праця. – Арк.54.

⁸ Там само. – Арк.63-67.

⁹ Там само. – Арк. 88-89.

¹⁰ Там само. – Арк.154.

ла Брестські домовленості, а особливо таємний протокол щодо створення коронного краю українців, тому зовсім не зважала на позицію гетьманського уряду.

Заслуговує на увагу проведений Є. Рафаловським аналіз системи транспортного функціонування в Українській Державі і його вплив на забезпечення різних регіонів продовольством. Автор констатує, що занепад залізничної інфраструктури, відсутність чіткого регламентування перевезень негативно позначалося на транспортуванні хліба й інших харчів. Іноді вагони днями стояли на залізничних станціях, а частина вантажу пропадала в дорозі, що значно ускладнювало забезпечення продовольством населених пунктів.

Справи з реформування системи державних органів у сфері продовольчої політики, на думку дослідника, просувалися досить повільно і не завжди забезпечували ефективне і своєчасне вирішення існуючих проблем на ринку продовольства. Серед адмінзаходів Є. Рафаловський відзначає утворення Української продовольчої ради та Центрального ревізійного комітету, реорганізацію контор Державного хлібного бюро, серпневе зниження цін на харчові продукти.

Позитивною стороною діяльності ДХБ, на думку дослідника, була робота інформаційно-статистичного відділу, який зміг на основі опитувальних карток визначити, які регіони потребують державної підтримки, а які можуть бути використані для продовольчої заготівлі¹¹. Є. Рафаловський називає низку причин, які стали перешкодою у вирішенні продовольчого питання. Це втручання німців у внутрішні справи, зокрема і хлібозаготівлю, а також повернення земель великим землевласникам. У відповідь селяни розпочали масові виступи і навіть локальний збройний опір.

Розпорядження міністра продовольчих справ С. Гербеля, який на початку серпня вступив на посаду, ліквідували державну монополію на молочні продукти, сало, яйця, рибу та овочі, а

¹¹ Там само. – Арк.155.

згодом твердих цін на сіль і запровадження режиму вільної торгівлі репрезентували комплекс заходів, спрямованих на покращення ситуації на продовольчому ринку. Завдяки їм, на думку Є. Рафаловського, вдалося досягти торгівельної рівноваги, покращити ринкову кон'юктуру та зменшити спекулятивні ціни на продукти¹². Врешті, дослідник відзначає, що незважаючи на численні заходи для поліпшення продовольчого постачання ще залишалось багато проблем: кризовий стан у транспортній галузі, проблеми у фінансово-банківській сфері, особні позиції Центральних держав, зростаючий потік біженців, численні спекуляції, корупція, неефективність реквізиційних кампаній. Тому гетьманському урядові не вдалося до кінця подолати продовольчу кризу.

В цілому, дисертаційне дослідження Є. Рафаловського є одним із найповніших у висвітленні проблем продовольчого становища в Українській Державі. Водночас автору не вдалося у достатній мірі персоніфікувати діяльність П.Скоропадського, Ю.Соколовського, С.Гербея та М.Гаврилова у сфері визначення та проведення продовольчої політики. Обійденим залишилося й складне (з точки зору цифрових підрахунків) питання ступеню виконання гетьманатом поставок продовольства і сировини до Центральних держав.

Досить вагомими є дослідження Р. Пирога, який ґрунтовно займається вивченням феномену Другого гетьманату, використовуючи широке коло архівних джерел, спогади сучасників і напрацювання вітчизняних та зарубіжних істориків. Насамперед слід розглянути монографічні праці «Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси» та «Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір». У першій один з підрозділів спеціально присвячений реалізації продовольчої політики, а у другій - предметно висвітлюється діяльність галузевих міністрів Ю.Соколовського і С.Гербея.

¹² Там само. – Арк.157.

Р. Пиріг відзначає, що суттєвим організаційним заходом уряду гетьманату було створення Української продовольчої ради в червні 1918 р., а також налагодження функціонування Державного хлібного бюро, яке мало повноваження проводити ревізії продовольства на користь держави. Водночас автор наголошує, що німецьке й австро-угорське командування у справі поставок продовольства не покладалося тільки на урядові органи і тому на місцях при головних конторах ДХБ діяли представники німецьких та австро-угорських економічних комісій, а військова адміністрація нерідко втручалася в організацію хлібозбиральної кампанії, перевищуючи свої повноваження.¹³

Дослідник доводить, що прийняті Українською Державою зобов'язання перед союзниками у продовольчій сфері вимагали великих бюджетних видатків. Не випадково всі міністерства, крім продовольчих справ та шляхів сполучення, мали більш скромне фінансування. Р. Пиріг відзначає, що реалізація продовольчої політики стримувалася неефективною працею апарату міністерства, очолюваного Ю. Соколовським, причетністю деяких його співробітників до спекуляції. Хоча, на думку дослідника, широкий розмах спекулятивних оборудок дістався гетьманату у спадок від попередньої влади, а П. Скоропадський особисто докладав чимало зусиль для подолання цього потворного явища¹⁴.

Проаналізувавши економічні закони Української Держави, слід погодитися з думкою автора, що спекуляцію стимулювали не тільки представники вищих урядових кіл, а сама політика гетьманату в продовольчій галузі, особливо введення на вимогу німців хлібної монополії, яка породжувала дефіцит продовольства і спекулятивний ажіотаж.

У роботі чимало місця приділено поставкам продовольства в головні міста країни, адже від цього залежала не тільки підтримка чинної влади, а й функціонування промислових підпри-

¹³ Пиріг Р. Українська гетьманська держава. – С.161-163.

¹⁴ Там само. – С.163.

емств. Автор відзначає, що столиця краще забезпечувалася продовольством, а в інших містах, навіть зернових губерній, харчів явно не вистачало, вводилася карткова система. Саме незадовільні темпи хлібозаготівель призвели до зміни глави Мінпроду. Р.Пиріг все ж не погоджується з П. Скоропадським, який вважав, що Ю. Соколовський приніс багато шкоди Україні. Безперечно, обмежений управлінський досвід губернського земського агронома, нерішучість у подоланні спекуляції не дозволили йому налагодити ефективну роботу міністерства, однак він намагався чесно вести справу. Треба враховувати й негативне ставлення селянства до владного режиму, яке гальмувало поставки продовольства і сировини до Центральних держав. Природно, що це породжувало невдоволення союзників. Ці два фактори тісно перепліталися, а оскільки П. Скоропадський був залежний від країн Четверного союзу, тому мав продемонструвати свої бажання і здатність до змін. На думку, Р. Пирога, звільнення Ю. Соколовського мало показати німецькому командуванню намагання гетьмана кардинально поліпшити справу експорту продовольства в рахунок брестських зобов'язань.

У серпні на посаду міністра продовольства був призначений досвідчений і рішучий адміністратор С. Гербель – колишній харківський губернатор, начальник управління місцевим господарством МВС, член Державної ради Російської імперії. Розглядаючи діяльність нового міністра, Р. Пиріг відзначає позитивні зміни у продовольчій сфері. Адже йому вдалося домогтися вільного продажу молочних продуктів, масла, сала, яєць, риби, анулювати тверді ціни на сіль. Водночас він намагався активізувати заготівлю зерна через ДХБ¹⁵.

Заслугове на увагу проведений аналіз автором передумов підписання нового економічного договору між Українською Державою та союзниками. Розглядаючи діяльність українсько-німецьких-австрійських комісій щодо нової угоди, Р. Пиріг не погоджується з позицією Є. Рафальського, що Мінпрод не брав

¹⁵ Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату... – С.280.

участь у його розробці. Оперуючи архівними джерелами, він відзначає, що уряд гетьманату саме й уповноважив міністрів промисловості і продовольства укласти з представниками Центральних держав новий договір. Дві ж ключові комісії – з експорту хліба та фуражу, з експорту інших видів продовольства – очолював заступник міністра продовольчих справ М. Гаврилов¹⁶. Аналізуючи суть підписаної угоди, автор цілком слушно відзначив, що підписання невігідного договору для української сторони стало платою за дозвіл німецького керівництва П. Скоропадському у перспективі формувати повноцінні збройні сили, перебрати владу над Чорноморським флотом та приєднати Крим до України на правах автономії¹⁷.

Слід погодитися із твердженнями ученого, що позиція гетьманату як держави-сателіта центральноєвропейських імперій не дала змоги повністю реалізувати передбачені реформи продовольчої галузі¹⁸. Так і не була відмінена державна хлібна монополія. П. Скоропадського повністю покладав ініціативу її введення на німців, вважаючи це однією з головних помилок союзників. Однак, на думку Р. Пирога, гетьман і сам не встояв у цьому питанні під натиском союзників, занепокоєних отриманням обумовлених обсягів хліба і сировини¹⁹. Ліквідація міністерства продовольства на останньому етапі функціонування гетьманату, за версією науковця, була викликана поразкою країн Четверного союзу в Першій світовій війні та втратою актуальності поставок хліба до Німеччини й Австро-Угорщини²⁰.

Аналізуючи дві ґрунтовні монографії Р. Пирога, слід відзначити, що вони підготовлені на багатому фактологічному матеріалі, дослідження продовольчої справи органічно вписані у

¹⁶ Там само. – С.281-282.

¹⁷ Там само. – С.282.

¹⁸ Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. - С.170.

¹⁹ Там само. – С. 165.

²⁰ Там само. – С. 165.

загальний контекст тогочасних внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів.

Продовольче питання гетьманату через призму укладеної Брестської угоди у своїй праці «Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918 рр.)» розглянув П. Притуляк²¹. Значну увагу автор приділив підготовці підписання нової економічної угоди з Центральними державами від 10 вересня 1918 р. З українського боку переговори з представниками Четверного союзу очолив міністр торгівлі і промисловості С. Гутник. Науковець цілком слушно зауважив, що підготовчих робіт у міністерстві завчасно не велося, не було вироблено чіткого плану, зібраних статистичних матеріалів, а більшість членів української делегації взагалі не мали дипломатичного досвіду. Комісію з вивозу хліба та фуражу очолив заступник глави Мінпроду М. Гаврилов, що свідчить про важливість даного питання для П. Скоропадського. П. Притуляк відзначив, що у роботі цієї комісії виявилися значні протиріччя з німцями стосовно кількості хліба, який мала експортувати Україна Центральним державам. Так, «продовольчий диктатор України» Ф. Греневіц вимагав 90 млн. пудів різного хліба і зернових продуктів до 1 грудня 1918 р., оскільки за його підрахунками надлишки врожаю сягали 200 млн. пудів, водночас М. Гаврилов, як відзначає автор, чудово розумів позицію Німеччини і переконував їх, що не потрібно встановлювати сталу цифру експорту, а встановити певний процеси від майбутнього врожаю. Звісно, що він мав рацію, оскільки передбачити, як вродить зерно було не можливо і невідомо, чи Україна б змогла її досягнути.

Також П. Притуляк наголошує, що представники Німеччини були занепокоєні небезпідставними чутками про відміну хлібної монополії, розвиток мішечництва та висловили сподівання, що їм дозволять вільно скуповувати надлишок продуктів, що не перероблявся. Однак українці запропонували отримувати 35 %

²¹ Притуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918рр). – К., 2004. – 217 с.

заготівель Державного хлібного бюро²². Таким чином, П. Притуляк відмічає, що українці всіма силами противилися проти кабальних умов, які нав'язували представники Четверного союзу.

Важкою, за словами автора, була й робота комісії, що займалася питанням експорту продовольства (без зернових). Німці, намагаючись переконати українців, схвально відгукувалися про роботу уповноважених Мінпроду і вимагали 11 млн. пудів живої ваги худоби, 300 тис. овець, 1млн 950 тис. пудів сала. Українці, звісно, виступали проти цього. Цілком обгрунтовано автор подав засідання цієї комісії як «картину впертого і вмілого відстоювання інтересів України представниками Міністерства Продовольства і захисту ними принципів вільної торгівлі проти нападів з боку представників Господарчої Централі»²³. У результаті спір був перенесено на розгляд головної комісії С. Гутника.

Однак, як відмічає автор, ціною зухвалості, тиску та обману, делегати Центральних держав змусили С.Гутника підписати 10 вересня новий економічний договір, який був значно тяжчим від попереднього. Адже українці мали поставляти нові види товарів (вівці, домашню птицю, сало, масло і сир), які були відсутні в договорі від 23 квітня. Важливою рисою праці П. Притуляка є й порівняльна таблиця видів і кількості продуктів, що мали йти на експорт до Центральних держав за умовами угод 23 квітня та 10 вересня²⁴.

Погоджуючися з П.Притуляком щодо тиску німецько – австрійської делегації на українських переговорників, цю обставину не можна вважати вирішальною у раптовій згоді С.Гутника підписати новий економічний договір. Насправді визначальною стала вказівка П.Скоропадського, який у цей час з державним візитом перебував у Німеччині і отримав згоду Вільгельма II на

²² Там само. – С. 125-128.

²³ Там само. – С.132.

²⁴ Там само. –С. 164-166.

передачу гетьманату Чорноморського флоту і приєднання Криму на правах автономії.

Науковець також проаналізував механізми експорту продуктів до Німеччини протягом весни-літа 1918 р. На основі архівних документів він відмічає, що кількість вивезених вагонів продуктів (хлібу, цукру, яєць тощо) весь час скорочувалася. Загальні обсяги й на половину не відповідали передбаченим умовами договору²⁵. Автор подає конкретні цифри вивезеного зерна, цукру, яєць, худоби, сала, картоплі тощо. Ці дані значно збагачують працю і дозволяють краще зрозуміти тогочасну позицію уряду Української Держави у питанні експортних зобов'язань, адже П. Скоропадський, не відмовляючись від умов Брестського договору, природно намагався забезпечити внутрішній ринок продуктами харчування.

Контори ДХБ, за словами автора, відправляли продукти до Центральних держав і по містах України (1 625 250 пудів). На жаль, конкретні цифри по губерніях відсутні, а це, у свою чергу, дало б змогу краще зрозуміти регіональну забезпеченість продовольством.²⁶ Автор лише констатує, що у Волинській, Подільській та Чернігівській губерніях відчувався недобір пшениці і могло так трапитися, що хліб йшов на експорт, а окремі українські губернії відчуватимуть значну продовольчу потребу²⁷. Лише Київ мав задовільне забезпечення продовольством Києва.

На відміну від Р. Пирого, П. Притуляк позитивно оцінює встановлення твердих цін на хлібні продукти, адже, за його словами, уряд планував поступове їх зниження, що дозволило б забезпечити населення міст, фабричних робітників та службовців залізниць хлібом за доступними цінами. Науковець наголошує і на ефективності роботи ДХБ та Ради Союзу борошномелів, оскільки, це був «справжній успіх та довіра з боку населення»²⁸.

²⁵ Там само. – С. 170.

²⁶ Там само. – С.171.

²⁷ Там само. – С. 174.

²⁸ Там само. – С.172-173.

Хоча далі заперечує себе, бо селяни не дуже бажали передавати хліб на обмін через відсутність дешевих промислових виробів. Адже ціни на продукти харчування були значно нижчими від промислових.

Як і Є. Рафаловський, П. Притуляк наголошує на слабкій транспортній інфраструктурі Української Держави: катастрофічно не вистачало вагонів, паровозів, а складські приміщення були переповненими. Врешті дослідник резюмує, що план експорту продуктів до країн Четверного союзу був реалізований лише на 20%. Політика гетьманського уряду, розруха на транспорті, протидія місцевого населення окупантам, численні реквізиції – це, за словами науковця, далеко не повний перелік причин низької реалізації Брестських домовленостей²⁹.

На наш погляд, визначені П.Притуляком 20% виконання договірних зобов'язань щодо продовольчих поставок до Центральних держав є явно заниженими. Це підтверджується й новітніми дослідженнями німецьких і австрійських авторів П.Ліба і В.Дорніка, які у колективній монографії цьому питанню присвятили спеціальний параграф «Результати експорту з України»³⁰. До того ж український автор не взяв до уваги такий канал надходження продовольства до Німеччини і Австро-Угорщини, як посилки військовослужбовців. Кожен з них міг відправити на батьківщину один пуд продуктів.

У цілому, праця П. Притуляка дає змогу проаналізувати стан продовольчого забезпечення населення, врожайність, ставлення населення до українського уряду та його союзників. Звісно, що основний акцент автор зробив на виконання умов економічних договорів Української Держави з країнами Четверного союзу. Однак, його дослідження, свідчить, що вирішення продовольчого питання було надзвичайно важливою і актуальною справою як для Центральних держав, що форсували вивіз про-

²⁹ Там само. – С.177, 203

³⁰ Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки/ В. Дорнік та ін.. – К.,2015. – С.189-193.

дукції, так і для українського уряду, який намагався подолати наслідки господарської розрухи, запобігти голоду та заручитися підтримкою українського населення.

Інший дослідник В. Лозовий присвятив спеціальну розвідку продовольчому питанню в роки гетьманату. Звісно, обмежений обсяг статті не дозволив охопити весь спектр проблем продовольчої політики. Розглядаючи одне з ключових питань – хлібозаготівлю, автор наголошує, що вона значно впливала на політичні, соціальні й економічні аспекти життєдіяльності країни. Автор на основі архівних документальних даних доводить, що продовольча криза розпочалася вже в травні 1918 р., одразу ж після приходу П. Скоропадського до влади³¹. Хоча, на нашу думку, її витоки сягають ще часів правління Центральної Ради. В добу гетьманату вона лише загострилася. Селяни розпочали знищувати посіви, пасти на них худобу, залишати незасіяними значні площі орних земель. Тому в умовах відновлення приватної власності П. Скоропадський намагався задовольнити інтереси і поміщиків, і селян. З цією метою був прийнятий «Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави». В. Лозовий цілком справедливо вказує, що деякі його положення, а особливо щодо приналежності урожаю з полів, оброблених реманентом та засіяних насінням землевласника, повинні належати землевласнику, викликали надзвичайне обурення³². Селяни, які завдяки політиці Центральної Ради захопили землі не хотіли втрачати врожай, який виростили. Автор на основі численних прикладів доводить, що сільське населення негативно сприймало всі перетворення гетьманської влади і відмовлялося виходити на роботу в поле, оскільки, на їхню думку, все зерно мало належати поміщикам. Така ж ситуація була і в цукровій промисловості. Особливо це стало помітно після прийняття закону, що весь врожай буряків мав належати заводам.

³¹ Лозовий В. Вказ. праця. – С. 185-186.

³² Там само. – С. 187-188.

Цілком слушно В. Лозовий відзначає, що значний вплив на продовольчу політику гетьманського уряду мало окупаційне командування, яке було незадоволене темпами заготівлі й обсягами постачання харчів за Брестськими угодами³³. Уряд Української Держави не хотів допустити самочинних заготівель окупаційними військовими структурами, щоб тримати під контролем кількість продовольства, яке йшло в залік договірних поставок. Однак окупаційна влада не завжди повідомляла про вивезене продовольство. Р. Пиріг відзначає, що «Ф. Лизогуб, Ю. Соколовський та інші члени кабінету усвідомлювали власне безсилля у намаганнях вплинути наOberkommando і посольство Німеччини з метою припинення фактичного грабежу»³⁴.

В. Лозовий наголошує, що українська влада також масово використовувала військо для забезпечення хлібних заготівель, що ще більше загострювало ситуацію на селі. Врешті науковець відзначає, що практика масових реквізицій продовольства призвела до того, що в багатьох регіонах після збору урожаю населення перебувало на межі голоду, не вистачало зерна для засіву полів³⁵. Селяни в свою чергу приховували збіжжя, щоб воно не потрапило до рук окупантів. Автор відзначає значне невдоволення селян введенням хлібної монополії, навіть часткове підвищення усталених цін на продукти не змінили їхнього ставлення до політики уряду. Селяни не розуміли, чому промислові товари продавалися за ринковими цінами, а хліб - ні. Така ситуація стимулювала розвиток спекуляція, селяни ж не поспішали видавати імена перекупників владі, оскільки дуже часто продавали хліб саме через них за значно вищими цінами³⁶.

Врешті автор підсумовує, що зважаючи на вищеназвані причини в ході реалізації заходів продовольчої політики гетьманський уряд не досяг поставлених завдань: не забезпечив по-

³³ Там само. – С.189.

³⁴ Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату. – С.275.

³⁵ Лозовий В. Вказ. праця. – С.195.

³⁶ Там само. – С. 192-193.

ставки Центральним державам обумовлених Брестськими угодами обсягів продовольства, не зміг ефективно організувати заготівлю і постачання харчів населенню України, не забезпечив надходження достатньої кількості сільськогосподарської продукції для поліпшення фінансового становища країни. Висновки науковця цілком відповідають дійсності, особливо це стосується внутрішнього забезпечення продовольством, оскільки продукція до кайзерівської Німеччини ще йшла, то в містах часто не вистачало продуктів харчування і не останню роль в цьому відіграла позиція як Німеччини, так і гетьмана, які проводили пропоміщицьку політику на селі, що не влаштовувала селян. На жаль, автор жодним словом не характеризує діяльність міністрів продовольства Ю. Соколовського та С. Гербея, апарату відомств, підписання нового економічного договору із союзними країнами.

Висвітленню здійснення продовольчої політики Української Держави на регіональному рівні присвячена стаття В. Галатиря «Продовольча криза та спроби її подолання місцевими адміністраціями на Правобережжі в добу гетьманату П. Скоропадського». Автор показує особливості діяльності місцевих органів державної влади Київської, Волинської та Подільської губерній щодо продовольчого забезпечення населення. Використовуючи архівні джерела та деякі праці попередників (Ю. Рафаловського та В. Лозового), він зміг охопити тільки окремі аспекти теми. Водночас проблематика даної статті і не ставила за мету розкрити повністю продовольче питання у гетьманській державі. В основному вона стосується хлібних та продовольчих заготівель, забезпеченню населення продовольством на території трьох названих губерній.

Автор відзначає, що заготівлею хліба займалися спеціальні агенти Державного хлібного бюро (ДХБ), яке не пройшло належного становлення. Тому місцеві адміністратори вдавалися до попередньої схеми заготівлі, яку використовували ще діячі Центральної Ради. Сукупність названих факторів та реквізиції продовольства спричинили значні продовольчі труднощі в

окремих регіонах Правобережжя. Як і інші дослідники, В. Галатир наголошує на великій кількості спекулянтів біля хлібних контор. Незадоволення селян, на думку автора, викликало закриття більшості млинів, оскільки не маючи можливості переробити власне зерно, вони змушені були купувати борошно за високими цінами. Розпочався грабунок млинів.³⁷

На думку дослідника, постанова (насправді – закон – Р.Т.) від 15 липня, згідно з якою весь хліб, за винятком запасів для харчування і господарських потреб власника, надходив у розпорядження держави, дискредитувала владу, яка основою своєї політики проголошувала непорушність права приватної власності. Нам видається, що такий закон був обумовлений необхідністю максимально зібрати хлібні запаси у розпорядженні уряду. Р. Пиріг також вважає, що зосередження в руках держави основних зернових ресурсів допомогло б забезпечити хлібом внутрішній ринок, виконати зобов'язання перед Центральними державами і виступити запорукою підтримки союзниками гетьманської влади³⁸.

Щоправда цього повністю так і не вдалося досягти. Про що свідчать наступні твердження В. Галатира, де він на основі широкого кола архівних джерел розкриває критичне продовольче становище більшості губерній Правобережної України, зростання спекуляції на місцях, масове невдоволення населення. Саме тому з метою уникнення продовольчих труднощів на початку серпня новий міністр продовольчих справ С.Гербель дозволив вільно продавати на ринку сало, масло, молочні продукти, картоплю, овочі. У цілому, В. Галатир відзначає, що місцеві органи державної влади не реалізували поставлені в продовольчій справі завдання. Відтак на Правобережжі подекуди розпочинався голод. Хоча автор відмічає, що старости Правобережної України

³⁷ Галатир В. Продовольча криза та спроби її подолання місцевими адміністраціями на правобережжі в добу гетьманату П. Скоропадського// Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - Запоріжжя, 2015. - Вип. 42. - С.31-32.

³⁸ Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату. – С.272.

намагались виправити складну продовольчу ситуацію. Вони неодноразово повідомляли центральну владу про катастрофічне становище повітів та насування голоду³⁹. Загалом, робота В. Галатирі відображає специфіку реалізації продовольчої політики в регіональному вимірі, однак автору слід детальніше було б зупинитися на участі німецького командування в реквізиціях продовольства в місцевого населення, порівняти порядок хлібозаготівель та рівень нестачі продовольства в досліджуваних губерніях тощо

Вагомий внесок у дослідження нашої проблеми зробила Г. Терела у своїй дисертації, де один із розділів присвячений регулюванню продовольчого ринку⁴⁰. Однак, головну увагу дослідниця зосередила на функціонуванні хлібного ринку. Авторка стверджує, що заготовлений на осінь хліб покращив забезпечення міст продовольством. Якщо були перебої, то в основному через неспроможність ДХБ чітко налагодити процес постачання зерна. Цьому заважали невизначеність із функціями розподілу продуктів харчування місцевих органів виконавчої влади, незадовільний стан транспорту, спекуляція на хлібному ринку⁴¹. Проте, на нашу думку, це не зовсім відповідає дійсності. Тільки Київ був більш-менш забезпечений продовольством, інші міста, в тому числі й великий порт Одеса, потребували значно більше продуктів харчування, які не міг надати уряд Української Держави.

У процесі дослідження Г. Терела наголошує, що хлібна монополія, введена П. Скоропадським, спочатку не зовсім була йому до вподоби. Врешті він визнав, що вона давала змогу контролювати експортні поставки і не допустити вільних заготівель німецько-австрійськими торговими агентами. Хоча, вважаємо,

³⁹ Галатир В. Вказ. праця. - С.33.

⁴⁰ Терела Г. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: дис...канд. іст.наук:07.00.01. – Запоріжжя,2000. – Арк.188.

що німці все ж закупували хліб напряму, і уряд цьому не міг запобігти.

Г. Терела також вказує на суперечливі мотиви і наслідки продовольчої політики П. Скоропадського. Цілковито зрозуміло, що уряду в першу чергу необхідно було забезпечити продуктами населення і виконати обов'язки перед країнами Четверного союзу. Німці вимагали збереження хлібної монополії, яка передбачала зосередження в руках держави виключного права заготівлі та торгівлі хлібом. Однак власні спекулятивні інтереси хлібно-біржових товариств та мірошників, що були основними членами ДХБ, спричинили незначну ефективність державних хлібозаготівель. Тому врешті вона було реорганізована. З цією метою до заготівель стали залучати кооперативи, господарські спілки, об'єднання хліборобів. Лише восени 1918 року вдалося створити організаційні передумови для державного регулювання продовольчого ринку та втілення хлібної монополії⁴². Хоча Г. Терела відзначає, що на кінець листопада органи ДХБ заготовили тільки 45 % від запланованого. Головну причину вона вбачає в значній протидії сільського населення здачі хліба за твердими цінами.

Таким чином, Г. Терела робить висновок, що продовольча політика стала однією з причин зростання опозиційних настроїв більшості населення до уряду. До позитивних сторін діяльності гетьманату в цій площині автор відносить контроль експортних поставок Радою Міністрів. Німецькі та австрійські представники хоч і були допущені до хлібозаготівель, однак не мали права його самочинно вивозити. Насправді, на нашу думку, повного контролю Мінпроду у цій сфері не було, адже німці його накази ігнорували і займалися паралельною заготівлею хліба за вищими цінами, про що пише й сама авторка. Щодо негативних явищ, то автор робить більш широке узагальнення - марність спроб уряду П. Скоропадського провести соціально-економічні

⁴² Там само. – Арк. 187-188.

зміни, спираючись на вузьку базу консервативно налаштованих станів суспільства⁴³.

Загалом, уряд Української Держави намагався налагодити чітку дієву систему продовольчого ринку. З цією метою і збережена хлібна монополія, запроваджений інститут уповноважених із заготівлі інших продуктів харчування. На думку Г. Терели, це були виправдані заходи в умовах загальної економічної кризи. Село, маючи нижчі врожаї, не отримувало промислових товарів і саботувало здачу хліба. Ситуація ускладнювалася суттєвим розладом транспорту (хоча дане питання Г. Терела детально не досліджує).

Інші праці науковців лише частково розкривають деякі питання продовольчої політики П. Скоропадського, оскільки автори не ставили головним завданням предметне висвітлення досліджувані нами аспекти. Зокрема, В. Горак у роботі «Українська гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників» лише побіжно розглядає продовольче питання. Автор зосередив основну увагу на проведенні аграрної реформи. Головним джерелом дослідження для нього виступають праці П. Скоропадського та Д. Дорошенка. У той час як твердження ідейних противників гетьманату він здебільшого обходить. В. Горак охарактеризував причини створення каральних загонів, доводячи, що уряд не санкціонував їх створення, оскільки жодного документу з цього приводу не виявлено, але й не забороняв їх функціонування⁴⁴. На думку автора, сьогодні залишаються дискусійними й нез'ясованими питання, на яких конкретних економічних підставах здійснювалося придбання німецькими окупантами українських продуктів та відправка їх до «фатерлянду». Однак, вважаємо, що відповідь цілком очевидна. Підставою був Брестський договір, а також торговельно - економічні і фінансові угоди 23 квітня і 10 вересня. А оскільки німці допомо-

⁴³ Там само. – Арк.188-189.

⁴⁴ Горак В. Українська гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників. – К., 2010. – С. 70-71

гли П. Скоропадському отримати владу в Україні, то виконання умов «Хлібного миру» було запорукою її збереження.

Крім того, В. Горак подає свідчення зі «Спогадів» самого гетьмана, де зазначено, що запроваджена хлібна монополія дозволила купувати в селян хліб за значно нижчими, ніж ринкові цінами. Автор навіть порівнює її з більшовицькою продрозкладкою і підтримує опонентів Української Держави, називаючи гетьманат колонією кайзерівської Німеччини⁴⁵. Однак науковець явно перебільшує у своїх оцінках, до того ж сам їх заперечує, коли наводить далі свідчення І. Нагаєвського про ешелони продовольства, які вивозилися відповідно до торговельних угод. У цілому автор, незважаючи на деякі свої висновки, які базуються на мемуарах уенерівських діячів, намагається довести, що П.Скоропадський не був абсолютною маріонеткою кайзера Вільгельма II⁴⁶.

Монографія В.Пархоменко «Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914-1917 рр. в українській мемуаристиці» містить спеціальний параграф, присвячений внутрішній політиці гетьманату П.Скоропадського. Однак автор обмежується лише аналізом споминів сучасників про спроби проведення аграрної реформи в Українській Державі, хоч у таких мемуаристів, як Є. Чикаленко, Д. Дорошенко, І. Нагаєвський та інші сюжети продовольчої політики присутні⁴⁷.

В.Савченко в монографії «Павло Скоропадський» про продовольче питання згадує лише в контексті інших подій. Зокрема, характеризуючи селянські повстання проти іноземних армій в Україні, він відзначає, що був зірваний збір продовольства та вивезення до його Німеччини. А «інтервенти» розраховували значно більше, ніж на 113 тисяч тонн борошна і 31 тисячі ваго-

⁴⁵ Там само. – С.107-109.

⁴⁶ Там само. – С.109-110.

⁴⁷ Пархоменко В. Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914-1917 рр. в українській мемуаристиці. – Миколаїв, 2014. – С.181-184.

нів продовольства⁴⁸. Крім того, за словами автора, агенти Антанти активно працювали в Україні і намагалися будь-яким способом перешкодити поповненню німецьких продовольчих запасів⁴⁹. В урядових колах також з'явилися противники поставок продовольства до Німеччини. Зокрема, міністр С. Гербель приховував запаси хліба, сукна та зброї на Чернігівщині та Харківщині⁵⁰. Загалом, монографія В. Савченка розкриває більше політичну та військову історію гетьманату, тільки опосередковано висвітлюючи економічні, соціальні та культурні проблеми. Навіть одне з найважливіших питань революційної доби – земельна реформа, не отримало належної оцінки у автора. Водночас вона перенасичена численними цитатами без посилання на джерела. Це ж стосується й статистичних даних.

Відомий дослідник історії гетьманату Г. Папакін відзначає позитивні сторони продовольчої політики П. Скоропадського, адже йому вдалося домогтися передачі справи збору продовольства з рук німецьких військових до хлібних бюро, що «впорядкувало справу». Хоча наголошує, що позбутися усіх зловживань не вдалося.⁵¹ На наш погляд, Г. Папакін, як адепт гетьманщини, дещо спрощує ситуацію, оскільки до кожного хлібного бюро був приставлений німецький чи австрійський повноважний представник, який мав слідкувати за діяльністю ДХБ. Автор нічого не пише і про зловживання німецької влади, самочинні реквізиції хліба та масові виступи селянства проти цього. Загалом, автор книги зовсім мало уваги приділяв внутрішній політиці гетьмана, а зосередився на причинах та передумовах приходу П. Скоропадського до влади.

Частково продовольче питання висвітлив О. Реєнт - автор першої у сучасній вітчизняній літературі монографії про Павла

⁴⁸ Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман. – Харків, 2008. – С.224.

⁴⁹ Там само. – С.237.

⁵⁰ Там само. -С.257.

⁵¹ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. - К., 2003. – С. 67.

Скоропадського. Він пояснює введення в Україні хлібної монополії тим, що «примусове вилучення сільськогосподарських продуктів, механізмів, будівель, худоби стало звичайною практикою за попередніх режимів – Тимчасового уряду та УНР»⁵². Автор цілком справедливо відзначає, що жорстокі й непопулярні заходи уряду не задовольнили запити австро-німецьких окупаційних властей. Адже розміри щомісячних поставок були настільки великими, що навіть екстраординарні рішення не змогли вплинути на ситуацію. На селі загострювалося соціальне протистояння⁵³. Водночас О. Реснт відзначає, що гетьман П.Скоропадський намагався відмовити представників Німеччини від запровадження хлібної монополії, бо ці непопулярні заходи можуть бути використані ворогами Української держави.

Проблему експорту продовольства до Німеччини розглянула Т. Осташко у статті «Пріоритети соціально-економічної політики Гетьманату Павла Скоропадського». Вона відзначає, що гетьман прагнув локалізувати вплив країн-союзниць на державні установи України. Тому за час його гетьманування не було створено жодної спільної організації, яка б контролювала процес вивезення з України продуктів харчування та сировини згідно з торговельним договором 23 квітня 1918 р. Дослідниця відзначає, що «пішовши 10 липня 1918 р. на реорганізацію бюро, уряд прагнув створити дієву централізовану державну хлібозаготівельну організацію. В першу чергу, планувалося залучити до хлібозаготівельних операцій під контролем Державного хлібного бюро кооперативи, господарські спілки і об'єднання хліборобів, установи і організації місцевого самоврядування. У такий спосіб, – наголошує Т. Осташко, – Міністерство продовольства прагнуло домогтися розширення фінансової бази та суспільно-політичної підтримки централізованих заготівель хліба, а також обмежити спекулятивні тенденції серед приватних торговців. Незважаючи на те, що окупаційні війська фактично були допу-

⁵² Реснт О. Павло Скоропадський. — К., 2003. — С. 154.

⁵³ Там само. — С. 156.

щені до хлібозаготівель, вони не мали права самочинно вивозити хліб за кордон»⁵⁴. Авторка, як і більшість дослідників історії новітньої гетьманщини, резюмує, що уряду Української Держави не вдалося пом'якшити продовольчу кризу, вгамувати спекуляцію, забезпечити міста достатньою кількістю продовольства, щоб зменшити соціальну напругу в країні, і тим самим було окреслено його короткотривале існування⁵⁵.

Т. Осташко відмічає, що продовольство до Німеччини вивозилося не безкоштовно, як наголошують деякі протигетьманські дослідники. На жаль, підкреслює дослідниця, що сьогодні ще не має конкретних цифр щодо грошових коштів, які Українська Держава виручила за поставлені продукти харчування та ресурси в Німеччину та Австро-Угорщину. Тому на цю прогалину вітчизняної та іноземної історіографії необхідно звернути увагу майбутнім історикам.

Г. Пітик у дисертації, присвяченій селянській політиці урядів часів Української революції, стисло розглянув проведення аграрних реформ. У негативному ключі він бачить як сам прихід гетьмана П. Скоропадського до влади, так і висвітлює масові виступи селян проти німців та поміщиків. Врешті підсумовує, що «не зважаючи на широкомасштабні каральні акції окупаційного командування й гетьманської адміністрації, селянські повстання зривали німецькі плани вивезення з України до Німеччини продовольчих ресурсів», а також, що «селянські повстання 1918 р. перешкодили гетьманщині та її зарубіжним покровителям набратися сили, зміцнитися і зосередитися на виконанні на-зрілих планів»⁵⁶.

⁵⁴ Осташко Т. Пріоритети соціально-економічної політики Гетьманату Павла Скоропадського// Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К., 2010. - Вип. 5. - С. 171.

⁵⁵ Там само. – С. 172

⁵⁶ Пітик Г. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). Дис. канд іст. наук: 07.00.01. – К., 2008. – Арк. 73,77.

Один із перших вітчизняних дослідників внутрішньої політики Ф. Проданюк розглядає продовольчу політику П. Скоропадського в контексті розв'язання аграрного питання й відзначає, що її формували два міністерства - продовольчих і земельних справ, перше з яких було відповідальним за експортні поставки продовольства.

Як і більшість дослідників, автор вважає, що головним завданням уряду Української Держави стало виконання союзного договору з Німеччиною, розроблення плану заготівлі хліба, а також м'яса і сала для української армії, великих міських центрів та потреб населення. Ф. Проданюк відзначає, що уряд одразу виділив на продовольчі потреби 275 млн крб, які мали піти на закупівлю хліба, худоби, продуктів садівництва та городництва в рахунок виконання договору з країнами Четверного союзу. А в кінці травня держава виділила кредит на відновлення сільськогосподарського машинобудування в сумі 20,5 млн крб⁵⁷. Асигнування чималі, хоча Є. Рафаловський наводить суму більше мільярда крб, очевидно, маючи на увазі загальний бюджет Мінпроду. Дійсно, в авторів виникають певні розходження у статистичних даних, які потребують подальшого уточнення.

Значну увагу Ф. Проданюк приділив й спекуляції в продовольчому секторі економіки. Він наголошує, що гетьман видав низку законів та провів кардинальні зміни в міністерстві, а для розгляду чиновницьких зловживань створив навіть спеціальну комісію⁵⁸. Як і більшість дослідників, автор вважає, що подоланню кризи в продовольчому питанні перешкоджала діяльність в Україні економічних організацій країн Четверного союзу, які штучно підіймали ціни на продукти, що призводило до дефіциту продовольчих товарів у промислових районах⁵⁹. Крім того, негативним фактором вважає каральні експедиції німців проти се-

⁵⁷ Проданюк Ф. Внутрішня політика Української держави (29 квітня - 14 грудня 1918 року): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К.,1997. - Арк.90-91.

⁵⁸ Там само. Арк. 93-96

⁵⁹ Там само. – Арк.94- 95.

лян. Як наслідок, вони приховували продукти, зокрема хліб. У цілому дисертація Ф. Проданюка - одне з перших ґрунтовних досліджень внутрішньої політики П. Скоропадського, не втрапило своєї актуальності й нині.

Б. Малиновський у праці «Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р» головну увагу приділив протистоянню окупаційних військ з селянами⁶⁰. Він детально описує каральні експедиції поміщиків, однак згадок про продовольчу політику фактично немає. Частково можна віднести до неї закон про примусовий обробіток землі, коли поміщики намагалися активно залучити селян. Не зовсім зрозуміло: чому в дисертації присвяченій аграрній політиці Австро-Угорщини й Німеччини в Україні майже обійдене питання про продовольчу справу. Адже німці та австрійці з цією метою і прийшла на територію України, щоб отримати хліб і сировину У своїй праці Б. Малиновський наводить лише поодинокі факти щодо продовольчої теми. Він відзначає, що австрійські війська без погодження з українською владою накладали величезні контрибуції на сільське населення. Внаслідок масових реквізицій державна скарбниця несла збитки, створювалися перешкоди успішному функціонуванню ДХБ та інших органів Мінпроду. Це в свою чергу ставило під загрозу виконання експортних зобов'язань перед союзними державами. Однак автор наголошує, що незважаючи на негативні дії окупаційної влади, анархія в Україні була ліквідована, більшість бандитських загонів було роззброєно⁶¹. Очевидно, вжитий термін «бандитські загани», не відповідає сутності селянського повстанського руху. Водночас автор цілком слушно відзначає, що проведення реквізицій та закупок продовольства, придушення заворушень, що мало відбуватися за посередництва органів Української Держави, нерідко прово-

⁶⁰ Малиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: дис... канд. іст. наук: 07.00.02. - Дніпропетровськ, 2001. – 250 арк.

⁶¹ Там само. – Арк.162-163

дилося без їх відома і супроводжувалося зловживаннями та насиллям⁶².

Дослідниця С. Мякота у дисертації «Економічна політика уряду Української Держави (травень-грудень 1918 р.)» частково торкнулася продовольчої політики гетьманського уряду. На відміну від більшості істориків, вона позитивно оцінила встановлення твердих цін на хлібні продукти, оскільки передбачалося їх поступове зниження⁶³. Автор відзначає, що селянству треба було зрозуміти, що загальний економічний розвиток у той час був не можливим без захисту інтересів держави у формі монополії⁶⁴. Дійсно, з цим можна погодитися, однак селянство, яке змушене було купувати промислові товари за великі гроші і продавати за низькими цінами продукти та хліб, не задовольняла така політика держави в аграрній сфері. До того ж, більшість селян через закони гетьманату знову втрачали свої земельні наділи і навіть врожай, що виростили своїми руками. Тому навряд чи селянство, яке більше дбало про свою сім'ю і землю могло зрозуміти таку політику уряду.

С. Мякота схвально оцінює й діяльність ДХБ, однак відзначає, що втручання німецьких і австрійських військ провокувало вороже ставлення населення до місцевих установ Бюро. Як і Є. Рафаловський, автор звернула увагу на слабкість транспортної інфраструктури гетьманської держави, підкреслюючи, що дефіцит вагонів і нестабільна робота залізниць ставала однією з вагомих перешкод для стабільного проведення хлібної кампанії⁶⁵.

У результаті дослідження, С. Мякота приходять до досить суперечливого висновку, що закон про хлібну монополію і виданий закон про ДХБ давали уряду можливість здійснити необхідні заходи з справедливого розподілу хліба між різними гру-

⁶² Там само. – Арк.164

⁶³ Мякота С. Економічна політика уряду Української Держави (травень – грудень 1918 р): дис...канд.іст.наук:07.00.01. – К.,1997. – Арк.97-98.

⁶⁴ Там само. – Арк.103.

⁶⁵ Там само. – Арк. 101

пами населення і, разом з тим, виконувати зобов'язання відносно союзних держав. Адже ні подолати продовольчу кризу, ні виконати умови Брестського договору гетьманському уряду так і не вдалося.

Негативно оцінює введення хлібної монополії й А. Антонішин, відзначаючи, що державна закупівельна ціна була значно нижче ринкової. Також він наголошує на значному спротиві селянства збиранню врожаю на землях поміщиків⁶⁶. В. Борисов, хоч і використав значний пласт архівних джерел у своєму дослідженні, розглядає П. Скоропадського як маріонетку кайзерівської Німеччини і його політику подає в негативному ключі⁶⁷. Однак слід враховувати час підготовки даної роботи.

У контексті аграрної реформи частково торкнувся питання продовольчої політику П. Скоропадського В. Малькін. Хоча головну увагу він зосередив на поверненні поміщиків до своїх маєтків за допомогою німецької або найманої військової сили. Адже, на його думку, «кабальні зобов'язання» могли виконати тільки великі землевласники. Саме їхніми інтересами, він вважає, і була продиктована земельна реформа, яка так й дістала втілення у життя⁶⁸.

І нарешті остання група, узагальнюючі, як правило, колективні праці з історії України ХХ ст., Української революції, аграрної історії. Колективна праця «Сільське господарство України 1917-1920 років: реалії та пошуки» частково відобразила проблему продовольчого питання в роки правління П. Скоропадського. Автори дали тільки оцінку введенню хлібної монополії, відзначивши, що її проголошення не збільшило зібраного німцями хліба, проте налаштувало проти себе частину селянст-

⁶⁶ Антонішин А. Аграрні перетворення на Поділлі в добу Гетьманату П. Скоропадського (квітень — листопад 1918 року) // Інтелігенція і влада. — Одеса, 2008. - Вип. 11. - С. 137-138.

⁶⁷ Борисов В. Продовольча політика на Україні (1917–1920). – Луганськ, 1991.

⁶⁸ Малькін В. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917-1920 рр: дис...канд.іст. наук:07.00.01. – Острог, 2009. – Арк. 76.

ва. Аграрні перетворення втілювалися за допомогою каральних експедицій, які за законом про боротьбу з господарською розрухою були спрямовані в першу чергу на забезпечення господарських розрахунків перед союзними державами. А щомісячні розміри сільськогосподарських поставок, на думку авторів, були не те що великими, а колосальними.⁶⁹ Однак жодних відомостей про роботу міністерства продовольства Української держави автори не подали. На нашу думку, праця з такою назвою має висвітлювати не тільки питання, що стосуються земельної реформи, але й продовольчої, які в період Української революції 1917-1921 рр. були одним із пріоритетних. Особливо це стосується гетьманської держави, адже гострота продовольчої проблеми була обтяжена не лише внутрішніми потребами, а й невідворотністю поставок хліба до «союзних» Німеччини та Австро-Угорщини. Автори цього, на жаль, не зробили. До того ж основна увага у праці зосереджена на земельних реформах Центральної Ради та Директорії.

Відверто антигетьманську позицію зайняли автори шеститомника «Політична історія України. XX століття». Головну увагу вони зосередили на опорі селянства проти влади П. Скоропадського і навели чимало фактів виступів по всій території України. Головною причиною поширення селянського руху науковці вважають боротьбу за землю проти панів, німців та насадження грабіжницької продовольчої диктатури. Хоча, жодним словом не пояснюють, у чому полягало невдоволення продполітикою П. Скоропадського⁷⁰.

Зовсім скупі дані про продовольчу політику містяться у праці «Україна: політична історія XX – початок XXI століття». Автори наголошують на поверненні великими землевласниками реквізованих земель, майна та худоби, а також відзначають на

⁶⁹ Мельник Ю., Вергунов В., Глазунов Г. Сільське господарство України 1917-1920 років: реалії та пошуки. – К., 2008. – С. 81-82.

⁷⁰ Політична історія України. XX століття. У 6-ти т./ Ред. кол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К., 2003. – С. 260-270.

практиці обкладання бунтівних сіл контрибуціями командирами німецьких каральних загонів⁷¹. Інших даних, на жаль, дана праця не містить.

На відміну від попередніх узагальнюючих праць у «Нарисах історії Української революції 1917-1921 років» автори спробували коротко, але інформативно охарактеризувати продовольчу політику гетьманату через призму реалізації договірних зобов'язань перед Центральними державами. Колектив авторів наголошує, що незважаючи на важкі умови торговельного договору з країнами Четверного союзу, гетьманський уряд враховував, в першу чергу, національні інтереси. Його заходи були спрямовані на обмеження експорту різної продукції та впливу окупаційних військ на хлібозаготівлю. Було реформоване Державне хлібне бюро, до заготівель планувалося залучити кооперативи, господарські спілки й об'єднання хліборобів. Врешті, на початку листопада 1918 р. Рада Міністрів прийняла закон про передачу функцій розподілу продовольства до відання органів місцевого самоврядування. Крім того, автори відзначають, що поставки продуктів харчування австрійська і німецька влада оплачувала реальними грошима. На жаль, точних цифрових даних щодо їх кількості ще й сьогодні не встановлено⁷².

Загалом «Нариси історії Української революції 1917-1921 років» головну увагу зосередили на підготовці земельної реформи, у той час як питання продовольчої політики розглядають у контексті економічного розвитку Української Держави. Незважаючи на це, вона є найбільш інформативною узагальнюючою працею, порівнюючи з іншими роботами з історії революційної доби початку ХХ ст.

⁷¹ Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ століття/ Редрада: В.М. Литвин та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець та ін.. – К.,2007. – С.338.

⁷² Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У двох книгах / Ред кол.: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, Р.Я. Пиріг та ін. – Кн.1. – К.,2011. – С.302-303.

Отже, аналіз сучасної літератури з історії продовольчої політики гетьманату П.Скоропадського дозволяє зробити наступні висновки.

Не дивлячись на наявність значного масиву тематичних праць монографічного, дисертаційного, статейного формату, дана наукова проблема ще не дістала всебічного історіографічного осмислення.

При вивченні даного питання були залучені всі види тематичних історичних джерел, серед яких переважають автентичні архівні документи. Майже всі автори зверталися до такого інформативного, хоч і не позбавленого суб'єктивізму джерела, як спогади П.Скоропадського. Слід відзначити майже повну відсутність використання іноземних джерельних матеріалів, насамперед архівних.

Частина дослідників (Є. Рафаловський, Р. Пиріг) більш ґрунтовно проаналізували продовольчу політику П. Скоропадського, виділили основні позитивні й негативні сторони діяльності міністерства продовольчих справ, визначили залежність урядових дій від Центральних держав.

Більшість науковців зосередили увагу на аналізі аграрної реформи, виокремивши лише деякі аспекти продовольчої політики гетьманату. Однак фактично всі дослідники одностайні у твердженні, що гетьманському урядові не вдалося забезпечити продовольством внутрішній ринок і наголошують на розквіті корупції і спекуляції в органах державної і місцевої влади.

Не обійдені авторами й питання поставки продуктів до Центральних держав та негативні наслідки втручання німецької і австрійської окупаційної влади у проведення хлібозаготівель. Однак тема товарообміну з Центральними державами зведена в основному до українського експорту продовольства і майже не зачіпає поставок німецької промислової продукції в Україну, нерівнозначності товарообмінних операцій.

Слід також відзначити недостатню персоніфікацію постатей розробників і реалізаторів продовольчої політики, оскільки навіть не всі дослідники у своїй працях згадували міністрів про-

довольчих справ Ю. Соколовського, С.Гербеля, а Г.Глінку назвав тільки Р. Пиріг.

В узагальнюючих працях з історії України, історії Української революції 1917-1921 рр., політичної історії реалізація продовольчої політики здебільшого подається через призму проведення земельної реформи та виконання договірних умов щодо поставок хліба і сировини до Центральних держав.

Загальною вадою майже всіх праць з даної тематики є відсутність аналізу доробку зарубіжних дослідників проблем німецько-австрійської окупації України 1918 року. Водночас поява перекладних видань засвідчує чималий інтерес їх авторів до історичних аспектів реалізації Брестського мирного договору, в основу якого покладені прагматичні інтереси центральноєвропейських імперій. Ці видання також дають певне уявлення про документно-інформаційні ресурси німецьких і австрійських архівосховищ, важкодоступних нині українським дослідникам⁷³.

References

Antonyshyn A. (2008). Ahrarni peretvorennia na Podilli v dobu Het'manatu P. Skoropads'koho (kviten' — lystopad 1918 roku). Intelihentsiia i vlada. Odesa, 11, 134-143. . [in Ukrainian].

Borysov V. (1991). Prodovol'cha polityka na Ukraini (1917–1920). Luhans'k. [in Ukrainian].

Bulhakov Yu. (2011). Zhyttia ta diialnist Pavla Skoropadskoho: ukrainska istoriografiiia 1991—2011 rr. [The life and work of Pavlo Skoropadsky Ukrainian historiography 1991-2011]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Dornik V. etc. (Comps.)(2015) Ukraina mizh samovyznachenniam ta okupatsiieiu: 1917-1922 roky. Kyiv. [in Ukrainian].

⁷³ Окупація України 1918 року: історичний контекст – стан дослідження – економічні та соціальні наслідки / В.Дорнік, С.Карнер та ін.; пер. з нім. М.Кушнір. Чернівці, 2009. 205 с.; Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки / В.Дорнік та ін.; пер. з нім. В.Кам'янець; наук. ред. Р.Пиріг. К., 2015. 512 с.

Dornik V. etc. (Comps.), (2009). Okupatsiia Ukrainy 1918 roku: istorychnyj kontekst – stan doslidzhennia – ekonomichni ta sotsial'ni naslidky. Chernivtsi. [in Ukrainian].

Halatyr V. (2015). Prodovol'cha kryza ta sproby ii podolannia mistsevymy administratsiiami na pravoberezhzhi v dobu het'manatu P. Skoropads'koho// Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Zaporizhzhia, 42, 31-35. [in Ukrainian].

Horak B. (2010). Ukrains'ka het'mans'ka derzhava 1918 roku u svitli spomyniv ii suchasnykiv. Kyiv. [in Ukrainian].

Kuras I. etc.. (2003). Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia. (Vol.2). Kyiv. [in Ukrainian].

Lozovyj V. (2011). Prodovol'che stanovysche v Ukraini v period het'manatu: polityka vlady i reaktsiia selianstva (1918 rik) // Studii z istorii Ukrains'koi revoliutsii 1917-1921. Kyiv, 184-196. [in Ukrainian].

Lytvyn, V. (ed.) (2007) Ukraina: politychna istoriia XX – pochatok XXI stolittia. Kyiv. [in Ukrainian].

Mal'kin V. (2009). Zemel'ne pytannia v Ukraini v umovakh revoliutsii 1917-1920 rr. [Land Issue un Ukraine during the Revolution in the 1917s-1920s]. (Candidate's thesis). Ostrog. [in Ukrainian].

Malynovs'kyj B. (2001). Ahrarna polityka Avstro-Uhorschyny ta Nimechchyny v Ukraini, 1918 r. [The agricultural policy of Austria-Hungary and Germany in Ukraine, 1918]. (Candidate's thesis). Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

Mel'nyk Yu., Verhunov V., Hlazunov H. (2008) Sil'ske gospodarstvo Ukrainy 1917-1920 rokiv: realii ta poshuky. Kyiv. [in Ukrainian].

Miakota S. (1997). Ekonomichna polityka uriadu Ukrains'koi Derzhavy (traven' –hrudent 1918 r). [The economic policy of the government of the Ukrainian State (May - December 1918)]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Mynts I., Horodetskyj E. (1942). Dokumenty o razghrome hermanskykh okkupantov na Ukrayne v 1918 hodu. Moscow [in Russian].

Ostashko T. (2010). Priorytety sotsial'no-ekonomichnoi polityky Het'manatu Pavla Skoropads'koho. Problemy vyvchennia istorii Ukrains'koi revoliutsii 1917-1921 rokiv. Kyiv, 5, 145-176. [in Ukrainian].

Papakin H. (2003). Pavlo Skoropads'kyj: patriot, derzhavotvoret's', liudyna. Istoryko-arkhivni narysy. Kyiv. [in Ukrainian].

Parkhomenko V.(2014). Natsional'no-vyzvol'na borot'ba ta revoliutsi-jni podii 1914-1917 rr. v ukrains'kij memuarystytsi. Mykolaiv. [in Ukrainian].

Pityk H.(2008). Selians'ke pytannia v politytsi Ukrains'koi derzhavy, Dyrektorii UNR, Radnarkomu USRR (kviten' 1918 – serpen' 1919 rr.). [Peasantry problem in the politics of Ukrainian State, Directoria UNR, Radnarkom USRR (April 1918 – August 1919)]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Prodaniuk F. (1997). Vnutrishnia polityka Ukrains'koi derzhavy (29 kvitnia - 14 hrudnia 1918 roku). [Internal policy of the Ukrainian state (29 April - 14 December 1918):]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Prytuliak P. (2004) Ukraina i Brests'kyj myr: vid pidpysannia do vykonnannia (1917-1918 rr.). Kyiv. [in Ukrainian].

Pyrih R. (2016). Diial'nist' uriadiv het'manatu Pavla Skoropads'koho: personal'nyj vymir. Kyiv. [in Ukrainian].

Pyrih R.(2011). Ukrains'ka het'mans'ka derzhava 1918 roku. Istorychni narysy. Kyiv. [in Ukrainian].

Rafalovskyi Ye. (2007). Prodovolcha polityka uriadiv Ukrainskoi Derzhavy hetmana Pavla Skoropads'koho. [Food policies of governments Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadsky]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Reient O. (2003). Pavlo Skoropads'kyj. Kyiv. [in Ukrainian].

Savchenko V.(2014). Pavlo Skoropads'kyj – ostannij het'man. Kharkiv. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (Ed.). (2011). Narysy istorii Ukrains'koi revoliutsii 1917-1921 rokiv (vol.1). Kyiv. [in Ukrainian].

Terela H. (2000). Ahrarna polityka Ukrains'koi Derzhavy P. Skoropads'koho. [Agrarian policy of the Ukrainian State of P. Skoropadsky]/ (Candidate's thesis). Poltava. [in Ukrainian].